

## انتظار کارکردگرایانه از منظر حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی)\*

اکرم باغخانی<sup>۱</sup>

### چکیده

انتظار فرج، انتظار تحقق یافتن آرمان‌های بزرگی همچون عدالت خواهی، اصلاح طلبی و ظلم ستیزی است که براساس اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای ماهیت این چنین انتظاری، قبول نکردن وضع جاهلانه موجود و تلاش برای رسیدن به وضع مطلوب است. این پژوهش با شیوه توصیفی تحلیلی و با استفاده از روش اسنادی و کتابخانه‌ای در پی پاسخ به این سؤال است که آیا انتظار از منظر رهبری دارای مفهومی ذهنی و متواپی است یا واقعیتی خارجی و مشکک، که با توجه به ذومراتب بودن، کارکردها و آثار ویژه خود را دارد؟ براساس نظام فکری ایشان، انتظار فرج، حقیقتی تشکیکی و ذومراتب است که رسیدن به اعلی مرتبه آن بدون تحقق مراتب قبلی امری محال است. امید به آینده، خودسازی متعهدانه و ظهور محاسن اخلاق و دگرسازی در جامعه منتظر، عدم پذیرش نظام‌های فاسد و عدم تحمل ظلم و ستم مستکبرین دنیا و نجات مستضعفین عالم با تشکیل حکومت دینی در راستای حاکمیت قرآن و اسلام و در نهایت برافراشته شدن پرچم توحید و عدل به رهبری حضرت بقیة الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف از جمله مراتب کارکردگرایانه انتظار در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای است.

### واژگان کلیدی

انتظار فرج، غیبت، امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، کارکرد.

### مقدمه

آموزه مهدویت و بحث از انتظار حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در دیدگاه تفکر اسلامی شیعی، یکی از موضوعاتی است که تأثیر به‌سزایی در حیات و پویایی این مکتب ایفا نموده، به گونه‌ای که اندیشمندان زیادی از موافقان و مخالفان تشیع، در این رابطه به بحث و پژوهش پرداخته‌اند و یکی از مباحثی که ذیل این موضوع مورد مذاقه و واکاوی در دیدگاه بزرگان و متفکران عالم تشیع قرار گرفته است، بحث از کارکردهای آموزه انتظار است و بدون تردید مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، یکی از برجسته‌ترین اندیشمندان جهان اسلام است که منظومه فکری و اندیشه‌های ناب ایشان تحت الشعاع شخصیت سیاسی ایشان واقع شده و

\* تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱/۲۳

۱. استادیار دانشگاه شهید باهنر کرمان، ایران (abaghkhani@uk.ac.ir).

بایستی جامعه علمی این مهم را مدنظر داشته و تحلیل و مذاقه در فرمایشات و بیانات ایشان را بیش از پیش در معرض پژوهش و تحقیق قرار دهند.

در همین راستا مقالات ارزشمندی حول محور منظومه فکری مقام معظم رهبری در ارتباط با اندیشه انتظار در همایش بین‌المللی نظریه انتظار در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای ارائه شده که برخی از آنها کارکردهای انتظار را مورد مذاقه قرار داده‌اند از جمله می‌توان به مقاله «کارکرد انتظار از منظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای» نوشته فاطمه ابوطالبی، مقاله «مفهوم انتظار و کارکرد آن در جامعه منتظر با تاکید بر دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای» نوشته سهیلا مرادی، مقاله «کارکردهای اجتماعی و فرهنگی آموزه انتظار از منظر امام خامنه‌ای» نوشته اسماعیل چراغی اشاره نمود. اما پژوهش پیش رو با اکتفا بر مشکک بودن حقیقت انتظار، تجمیع مراحل مختلف توأم با کارکردهای انتظار را از دیدگاه مقام معظم رهبری مورد توجه قرار می‌دهد.

### مفهوم‌شناسی

از آن جا که مفهوم‌شناسی در هر پژوهشی گام اولیه و کلید تحقیق محسوب می‌گردد، ابتدا به معناشناسی واژگان بسترساز می‌پردازیم تا براساس آن سایر مسائل مرتبط با موضوع، مورد طرح و بررسی قرار گیرد.

**غیبت:** از آن جا که موضوع اصلی پژوهش یعنی انتظار در ارتباط با دوران غیبت حضرت مهدی علیه السلام مطرح می‌گردد، ابتدا به معنای این واژه پرداخته می‌شود. در باب معنای لغوی این کلمه گفته شده؛ غیبت به معنای پوشیده شدن و پنهان شدن از دیدگان است و غایب به کسی گفته می‌شود که حاضر و ظاهر نیست (طریحی، ۱۴۰۳ق: ج ۲، ماده غیبت؛ ابن منظور، ۱۴۰۸ق: ج ۴، ۴۵۴) چنان‌که وقتی خورشید از چشم‌ها پنهان می‌شود، عرب می‌گوید:

غابت الشمس (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۶۱۶).

در بیان اصطلاحی این واژه هم چنان‌که در روایات درباره غیبت حضرت مهدی علیه السلام آمده؛ غیبت یعنی ایشان در جامعه و بین مردم زندگی می‌کند، در مواقع حج شرکت می‌کند، ایشان مردم را می‌بیند ولی مردم او را نمی‌بینند (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق: ۱۲۴).

بنابراین معنای غیبت حضرت مهدی علیه السلام، زندگی ایشان در جهانی غیردنیا نیست، بلکه نوعی پوشیدگی از دیدگان و پنهان زیستن به جهت عدم شایستگی بشریت از درک ظهورشان و تادیب خلق و تهذیب جامعه است (انصاری، ۱۳۸۶ش: ۱۳۹).

**انتظار:** در کتب لغت معانی متعددی برای انتظار بیان شده است، از جمله؛ چشم‌داشت و

چشم به راه بودن (دهخدا، ۱۳۷۳ش: کلمه انتظار؛ طباطبایی، ۱۳۸۵ش: ۷۱۴) چشم داشت، نگرانی (معین، ۱۳۷۱ش: ج ۱، ۳۶۴)، گشایش (مالوف لوییس، ۱۳۷۲ش: ۵۹۱) و به معنای امیدواری و نوعی امید به آینده داشتن نیز آمده است (مصطفوی، ۱۳۸۵ش: ج ۱۲، ۱۸۴).

درباره معنای اصطلاحی آمده است؛ کیفیتی روحی که باعث به وجود آمدن حالت آمادگی برای آنچه انتظار دارند، می‌شود (موسوی اصفهانی، ۱۳۷۹ش: ج ۲، ۲۳۵). انتظار فرج، گشایش و پیروزی حکومت عدل علوی بر حکومت‌های کفر و بیداد و به رهبری ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الیک است. پس انتظار فرج، انتظار تحقق یافتن آرمان‌های بزرگ عدالت خواهی، اصلاح طلبی و ظلم ستیزی به شمار می‌آید. انتظار یا آینده نگری به حالت کسی گفته می‌شود که از وضع موجود ناراحت است و برای ایجاد وضع بهتر تلاش می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰ش: ۸۵) و شاید به سبب همین تأثیر انتظار در وجود انسان باشد که در روایات متعددی آمده است:

انتظار الفرج عباده (اریلی، ۱۳۸۱ق: ج ۱۰۱، ۲؛ سلیمان، ۱۹۹۱م: ۲۲۰).

**کارکرد:** کارکرد مفهومی پرکاربرد در ادبیات جامعه‌شناسی است که به معنای اثر و نتیجه‌ای است که انطباق یا سازگاری یک ساختار معین یا اجزای آن را با شرایط لازم محیط فراهم می‌کند (گولد و کولب، ۱۳۷۶ش: ۶۷۹).

از این رو کارکرد به معنای اثر یا پیامدی است که یک پدیده در ثبات، بقا و انجام نظام اجتماعی دارد. به عبارت دیگر؛ کارکردگرایی هر پدیده یا نهاد اجتماعی را از نظر روابط آن با تمامی ساختار جامعه مورد شناخت قرار می‌دهند (محسنی، ۱۳۸۳ش: ۵۳).

### اهمیت بحث انتظار

یکی از آموزه‌های ارزشمند دین مبین اسلام که تأثیر زیادی در اصلاح فرد و جامعه دارد، انتظار فرج است که پیامبر مکرم اسلام صلی الله علیه و آله آن را یکی از نمودهای بندگی دانسته و می‌فرماید:

افضل العباده انتظار الفرج (صدوق، ۱۳۸۴ق: ج ۱، ۲۸۷؛ ترمذی، بی تا: ج ۵، ۵۶۵).

و یا در جایی دیگر می‌فرماید:

افضل اعمال امتی انتظار الفرج من الله عزوجل (صدوق، ۱۳۷۸ق: ج ۲، ۳۶).

بنابراین از این روایات بر می‌آید که انتظار بالاترین جایگاه و ارزش عبادی را دارد و از جنس رفتار و عمل هم شمرده شده است، یعنی انتظار تنها چشم به راه بودن نیست بلکه نوعی حرکت است که حتی با عنوان جهاد هم از آن یاد شده است:

افضل جهاد امتی انتظار الفرج (حرانی، ۱۴۰۴ق: ۳۷).

و حقیقت عبادت و بندگی و حرکت در این مسیر است که سبب رشد و تعالی فرد و جامعه می‌گردد و این همان تعبیری است که در لسان مبارک ائمه اطهار علیهم‌السلام تجلی یافته که انتظار فرج را سبب گشایش زندگی منتظر خوانده‌اند، که انسان منتظر با انتظار و دعای خود، در حقیقت، خود به فرج و گشایش می‌رسد. امام سجاد علیه‌السلام در این رابطه فرموده‌اند:

انتظار الفرج من اعظم الفرج (طبرسی، ۱۴۰۳ق: ج ۲، ۳۱۷).

حتی انتظار فرج آن‌گونه ارزشمند معرفی شده که اجر منتظر و جایگاه گران قدر او را همچون همراهی و معیت در رکاب حضرت ولی عصر عجل‌الله‌تعالی‌فی‌فرجه‌الشریفة توصیف نموده‌اند: او (منتظر) همانند کسی است که با حضرت قائم علیه‌السلام در خیمه او باشد (برقی، ۱۳۷۰ق: ج ۱، ۱۷۳).

یکی از اندیشمندان در باب اهمیت اجتماعی انتظار معتقد است؛ به انتظار فرج سفارش شده است تا مؤمنان همواره چشم به راه او باشند و این تشویق، تحقق همان پیوستگی روحی و وابستگی منتظران ظهور و رهبرشان است (صدر، ۱۳۹۸ق: مقدمه) و این بیان می‌رساند که انتظار در باب پیوستگی و وحدت جوامع اسلامی نیز می‌تواند بسیار مؤثر باشد. بر این اساس منتظر حقیقی به دلیل انتظار به ظهور مصلح، از وظایف خود دست نکشیده و از خود اسقاط تکلیف نمی‌کند و حتی مجوز تأخیر عمل را به خود نمی‌دهد (مظفر، ۱۳۸۰ش: ۱۱۸). و البته که می‌توان از ابعاد و جنبه‌های دیگری نیز به اهمیت بحث از انتظار پرداخت و لکن به جهت اختصار و اشاره‌ای کوتاه به همین میزان بسنده نموده و به مطلب اصلی خواهیم پرداخت.

### معنای حقیقی و صحیح انتظار فرج در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)

باور به ظهور منجی موعود از جمله مشترکات دینی و فکری در جهان بوده است که در این میان بالنده‌ترین و صحیح‌ترین اعتقاد، اختصاص به مکتب فاخر شیعه است که معتقد به وجود فیزیکی آن حضرت و بهره‌مندی از فیوضات وجودی ایشان است. در حالی که در برخی از تفکرات حتی انحرافات جدی نسبت به این باورداشت دیده می‌شود و می‌توان گفت از همان ابتدای اسلام و در زمان حضور معصومین علیهم‌السلام، دو نگاه به مقوله مهدویت و نجات بخشی بشر وجود داشته است؛ رویکردی که قائل به صبر نمودن و پذیرش ظلم و نداشتن مسئولیت در قبال وضع جامعه موجود داشته و نه تنها مبارزه با باطل و برقراری عدالت را جزو وظایف خود نمی‌داند، بلکه هر فعالیت و اقدامی را موجب تأخیر در امر فرج می‌دانند. شهید مطهری رحمته‌الله‌تعالی‌علیه از

این انتظار با عنوان «انتظار ویرانگر» نام می‌برند (مطهری، ۱۳۷۳ش: ۶۲). طرفداران این نظریه گاهی به روایاتی مانند «کل رایة ترفع قبل قیام القائم فصاحبها طاغوت» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ج ۸، ۲۹۵؛ حر عاملی، ۱۴۱۶ق: ج ۱۵، ۵۲) و یا روایت «ما خرج ولا یخرج منا اهل البیت الی قیام قائمنا احد» (صحیفه سجادیه، ۲۱) استناد می‌کنند که این روایات در مقام و معنای خاص خود صادر شده که هیچ منافاتی با انتظار فعالانه و مجاهدانه ندارد و در جایگاه خود قابل تحلیل و پردازش است.

در مقابل این دیدگاه، نظریه‌ای هست که به مقوله انتظار نگاه پویایی داشته و انتظار حقیقی را در پرتو مبارزه با ظلم و جهاد سازنده در راستای اصلاح جامعه و برافراشتن پرچم اسلام و برقراری حکومت اسلامی تا حد ممکن میدانند که تعبیر شهید مطهری از آن «انتظار سازنده» است (مطهری، ۱۳۷۳ش: ۶۴-۶۹).

این نظریه از سوی اندیشمندان بسیاری همچون امام خمینی رحمته الله علیه (موسوی خمینی، ۱۳۷۳ش: ۵۴)، شهید صدر (صدر، ۱۴۱۷ق: ۵۴-۵۵)، آیت الله امینی (امینی، ۱۳۸۸ش: ۲۵۱)، آیت الله جوادی آملی (جوادی آملی، ۱۳۹۴ش: ۱۶۵) و... پذیرفته شده و مورد تأکید قرار گرفته است و لکن هیچ یک از بزرگان همچون مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای بر نظریه انتظار بالنده و سازنده تأکید ننموده و ابعاد آن را تشریح ننموده‌اند. چنان‌که ایشان در راستای همان معانی لغوی و اصطلاحی مطرح شده، در تبیین معنای صحیح انتظار می‌فرمایند:

معنای صحیح انتظار، قانع نشدن به وضع موجود است. یعنی باور به این‌که تلاش‌ها و خیرات مؤمنین کافی نیست... انسان منتظر نسبت به وضع موجود که در آن جهالت و ظلم حاکم شده و زمینه عبودیت انسان‌ها سلب شده، معترض است (بیانات رهبری، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱ و ۱۳۸۷/۵/۲۷؛ برگرفته از خسروپناه، ۱۴۰۰ش: ج ۱، ۲۰۲).

و در بیانی جامع‌تر انتظار فرج را با زوایای دقیق آن معرفی نموده و معتقدند: معنای انتظار فرج... این است که این فروبستگی کار بشر، این گرفتاری عمومی انسانیت گشایش پیدا کند. مسئله، مسئله گره در کار من و شما نیست. امام زمان علیه السلام، برای این‌که فرج برای همه بشریت به وجود بیاورد، ظهور می‌کند که... جامعه بشریت را نجات بدهد، بلکه تاریخ آینده بشریت را نجات بدهد... انتظار یعنی قبول نکردن و رد آن وضعیتی که بر اثر جهالت انسان‌ها، بر اثر اغراض بشر بر زندگی انسانیت حاکم شده است (بیانات رهبری در دیدار با ائمه مختلف مردم در روز نیمه شعبان، ۱۳۸۷/۵/۲۷).

در جایی دیگر می‌فرمایند:

ما انتظار فرج داریم، یعنی منتظریم که دست قدرتمند عدالت‌گستری بیاید و این غلبه ظلم و جور را که همه بشریت را تقریباً مقهور خود کرده است، بشکند و این فضای ظلم و جور را دگرگون کند و نسیم عدل را بر زندگی انسان‌ها بوزاند تا انسان‌ها احساس عدالت کنند. این نیاز همیشگی یک انسان زنده و یک انسان آگاه است (همان).

چنان‌که از تحلیل تمامی این بیانات و فرمایشات برمی‌آید، حقیقت انتظار در افرادی وجود دارد که از نگاه سطحی و فردی به زندگی فراتر رفته و با چشم‌اندازی بلند، مصلحت کل جوامع بشری و نجات بخشی آنها را ایده و الگوی عملی خود قرار می‌دهد. چراکه انتظار متوقف در معنای لغوی یعنی چشم به راهی صرف نمی‌شود، بلکه از جنس عمل و فعالیت بوده و جامعه و فرد منفعل از زیرمجموعه انتظار حقیقی خارج‌اند. و با این تعریف جامع و حقیقی است که کارکردهای انتظار جایگاه ارزشمند خود را پیدا خواهد نمود که در مباحث آتی با محوریت آنها به ادامه تبیین نظرگاه رهبری می‌پردازیم.

### کارکردهای انتظار از دیدگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)

#### ۱. امید و معناداری زندگی

یکی از مراتب ابتدایی در برنامه رشد و تکامل انسان، داشتن هدف و انگیزه است، در حقیقت این امید و انگیزه توأم با هدفمندی است که کمک می‌کند تا فرد به معناداری زندگی رسیده و ورود به مراحل بعدی پیدا کند و با همین امید است که تحمل سختی‌ها و رنج در طول مسیر برای انسان قابل پذیرش و مدیریت می‌شود. پس اگر انسان در زندگی هدفی داشته باشد که برای وی ارزشمند بوده و به زندگی او معنا ببخشد، امید، انگیزه و تلاش وی در راستای نیل به آن هدف نیز فعال می‌شود. و در مقابل آن جایی است که به جهت نبود این امیدواری ذائقه انسان تلخ شده و دچار آسیب‌های گوناگون روحی و روانی می‌گردد که پیامبر اسلام ﷺ در بیانی جامع و کامل به درمان این معضل پرداخته و می‌فرماید:

انتظروا الفرج ولا تياسوا من روح الله فإن احب الامور الى الله انتظار الفرج (حرانی، ۱۴۰۴ق: ۱۰۶)؛

منظر فرج باشید و از رحمت خدا ناامید نگردید که محبوب‌ترین کارها نزد خداوند انتظار فرج است.

رهبری نیز در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، در آستانه توصیه‌های خود به این مهم توجه



داشته و می‌فرمایند:

اما پیش از همه چیز، نخستین توصیه من، امید و نگاه خوش‌بینانه به آینده است. بدون این کلید اساسی همه قفل‌ها، هیچ گامی نمی‌توان برداشت. آنچه می‌گویم یک امید صادق و متکی به واقعیت‌های عینی است... در خود و دیگران نهال امید به آینده را پرورش دهید؛ ترس و نومیدی را از خود برانید. این نخستین و ریشه‌ای‌ترین جهاد شماس (راجی و خاتمی، ۱۳۹۸ ش: ۱۹۵).

ضمن آن‌که این مطلب بسیار قابل توجه و تأمل است که رهبری انقلاب همواره در بیانات و فرمایشات خود بر کلیدواژه امید تأکید فراوانی دارند، از این فرمایش برمی‌آید؛ جایگاه امیدواری و ایجاد آن، چنان مهم و باارزش است که به مثابه نوعی «جهاد» برشمرده شده است. و این امید مبتنی بر واقعیت عینی، جز در مذهب شیعه جایگاه اساسی و اصلی خود را نمی‌یابد. چنان‌که ایشان می‌فرمایند:

خصوصیت اعتقاد ما شیعیان این است که این حقیقت را در مذهب تشیع از شکل یک آرزو، از شکل یک امر ذهنی محض، به صورت یک واقعیت موجود تبدیل کرده است. حقیقت این است که شیعیان وقتی منتظر مهدی موعودند، منتظر آن دست نجات بخش هستند و در عالم ذهنیات غوطه نمی‌خورند؛ یک واقعیتی را جست‌وجو می‌کنند که این واقعیت وجود دارد (بیانات مقام معظم رهبری درباره زندگی سیاسی مبارزاتی ائمه، ۱۳۹۰ ش: ۳۹۷).

بنابراین چنان‌که از این فرمایش برمی‌آید انتظار هم یک مقوله حقیقی و عینی است و هم با ابتدایی‌ترین کارکرد خود، یعنی امیدبخشی می‌تواند منشأ آثار زیادی باشد. به تعبیر دیگر انسانی که دچار یأس و ناامیدی گشته و انتظار امیدوارانه ندارد و گمان کند که از دستش کاری بر نمی‌آید، با خیال راحت به مرگ تن می‌دهد. کسی در دنیا هدفدار زندگی می‌کند که منتظر فرج امام زمان عجل الله فرجه باشد (مصباح یزدی، ۱۳۸۶ ش: ۸۸). و گویا انتظار فعالانه است که روح حیات را در جامعه می‌دمد، چنان‌که استاد حکیمی می‌فرماید:

انتظار در درجه نخست، ویژه حیات و زندگی است؛ ماهیت زندگی انسان با امید و انتظار و امید به آینده عجین شده است. بدون انتظار، زندگی مفهومی ندارد و شور و نشاط برای تداوم آن در کار نیست... از این روست که ماهیت زندگی با انتظار پیوندی ناگسستنی دارد (حکیمی، ۱۳۷۱ ش: ۳۰۱).

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) امید را مورد وفاق همه ادیان موجود در جهان دانسته و می‌فرماید:

اصل امید به یک آینده روشن برای بشریت و ظهور یک موعود، یک منجی، یک دست عدالت‌گستر در سرتاسر جهان، تقریباً مورد اتفاق همه ادیانی است که در عالم سراغ داریم (بیانات رهبری در دیدار با اقشار مختلف مردم در روز نیمه شعبان، ۱۳۸۷/۵/۲۷).

و ترسیم دنیای پس از ظهور را یکی از ضروریات می‌دانند که سبب می‌گردد با روشن نمودن این حقیقت و واقعیت، یأس و ناامیدی از دل سایر ملت‌ها نیز زدوده شود و ایجاد این امید به خصوص در دل ملت‌های اسلامی یک حالت خستگی‌ناپذیر برای آنها ایجاد می‌کند که هیچ عاملی نمی‌تواند آنها را از میدان مبارزه دور نموده و به شکست و انهزام درونی مبتلا نماید (بیانات رهبری درباره زندگی سیاسی مبارزاتی ائمه، ۱۳۹۰ ش: ۴۱۲). ایشان در این رابطه که ملت‌های ضعیف دنیا چشم به راه امیدبخشی ما هستند، می‌فرمایند:

ما ملت ایران باید به این معنای انتظار بیش از گذشته تکیه کنیم، چون دنیای بشری به انتظاری که ما داریم، محتاج است. این امیدی که در دل ملت ایران وجود داشت، و در سایه آن توانست این کارهای بزرگ را انجام دهد، ملت‌های ضعیف و مظلوم دنیا امروز به این امید احتیاج دارند (بیانات رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان، ۶۹/۱۲/۱۱).

و در بیان علیت این اعتقاد در رفع ناامیدی از بشر قائل بر این هستند که: اعتقاد به مهدویت به وجود مقدس مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه امید را در دل‌ها زنده می‌کند. هیچ وقت انسانی که معتقد به این اصل است، ناامید نمی‌شود، چرا؟ چون می‌داند یک پایان روشن حتمی وجود دارد... سعی می‌کند که خودش را به آن برساند (بیانات رهبری در دیدار با اقشار مختلف مردم، ۷۶/۹/۲۵).

بنابراین چنان‌که از فرمایشات ایشان برمی‌آید، احساس امیدواری به آینده از راهبردی‌ترین مفاهیم پیوند خورده به موضوع انتظار است و به عبارتی این دو لازم و ملزوم یکدیگرند. و متعلق این امید موارد متعددی است همچون؛ آینده‌ای روشن، رفع رنج‌ها و دردهای بشریت، احیای ارزش‌های انسانی، نابودی ظلم، برقراری عدالت و... که تمامی اینها همواره مورد آرمان بشر در طول تاریخ بوده است.



## ۲. خودسازی متعهدانه و ظهور محاسن اخلاق توأم با دگرسازی

یکی دیگر از کارکردهای انتظار در وجود فرد منتظر تخلق به اخلاق نیک و بهره‌مندی از طهارت و پاکی وجود است، چرا که انسان منتظر همواره به این توجه دارد که لازمهٔ انتظار، آمادگی کامل روحی و معنوی برای یاری امام منتظر است. چنان‌که امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

من سره ان یکون من اصحاب القائم فلینتظرو لیعمل بالورع و محاسن الاخلاق و هو منتظر (نعمانی، ۱۳۹۷ق: ۲۰۰)؛  
هرکس که آرزو دارد که از جمله یاران حضرت قائم باشد، باید منتظر او باشد و در این حال انتظار با تقوا و اخلاق نیک رفتار نماید.

بنابراین یکی از شاخصه‌های مهم فرد منتظر در کلام معصوم، که در طی طریق مسیر انتظار بایستی فرد منتظر به آن دست یابد، تقوا و تهذیب نفس است. از سوی دیگر فرد منتظر به این موضوع نیز توجه دارد که علاوه بر آمادگی خویش در قالب خودسازی، بایستی دیگران را نیز در این مسیر یاری نمود و نقش شیعیان در ایجاد بسترسازی و ترویج فرهنگ مهدویت، برای جهانی نمودن تفکر نجات و مهدویت نقشی اساسی است، شیعه بایستی هم خود آماده باشد و هم در دیگران آمادگی ایجاد کند که این مستلزم حضور فعال و ارتقای توانمندی جامعه شیعه در عرصه‌های مختلف علمی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی، امنیتی و... منطبق با تفکر ناب اسلامی است، که جهانیان را با منجی حقیقی آشنا ساخته و عطش نجات و تشکیل حکومت عدل جهانی را بیش از پیش در سطح جهان ایجاد خواهد ساخت. مقام معظم رهبری در همین رابطه فرمایشاتی دارند:

شما مردم عزیز - به خصوص شما جوان‌ها - هرچه که در صلاح خود، در معرفت و اخلاق و رفتار و کسب صلاحیت‌ها در وجود خودتان بیشتر تلاش کنید این آینده را نزدیک‌تر خواهید کرد، اینها دست خود ماست اگر ما خودمان را به صلاح نزدیک کنیم، آن روز نزدیک خواهد شد. هم‌چنان‌که شهدای ما با فدا کردن جان خودشان آن روز را نزدیک کردند (بیانات رهبری در دیدار با اقشار مختلف مردم در سالروز میلاد امام زمان علیه السلام، ۷۹/۸/۲۲).

و دلیل این خودسازی، قدرتمند شدن و مستحکم شدن فرد و جامعهٔ منتظر در جهت زمینه‌سازی و تحقق اهداف متعالی حکومت الهی بر روی زمین است:  
انتظار به معنای این است که ما باید خود را برای سربازی امام زمان علیه السلام آماده

کنیم... سربازی منجی بزرگی که می‌خواهد با تمام مراکز قدرت و فساد بین‌المللی مبارزه کند، احتیاج به خودسازی و آگاهی و روشن‌بینی دارد (بیانات رهبری در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت نیمه شعبان، ۸۱/۷/۳۰).

و بایستی به هر میزانی که در وسع و توان فرد منتظر هست، در این راه، پیشگام و ساعی باشد:

ما که منتظر امام زمان هستیم، باید در جهتی که حکومت امام زمان علیه السلام، تشکیل خواهد شد، زندگی امروز را در همان جهت بسازیم و بنا کنیم. البته ما کوچک‌تر از آن هستیم که بتوانیم آن‌گونه بنایی را که اولیای الهی ساختند یا خواهند ساخت، بنا کنیم، اما باید در آن جهت تلاش و کار کنیم (بیانات رهبری در دیدار با اقشار مختلف مردم، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).

و قطعاً تلاش در راه اصلاح خود و دیگران مرضی رضای حضرتش واقع خواهد شد:

در انتظار باید اهل عمل به چیزی باشیم که دل امام زمان علیه السلام را شاد می‌کند، این انتظار، مستلزم صلاح و عمل است؛ باید خودمان را اصلاح کنیم، باید اهل عمل به آن چیزی باشیم که دل آن بزرگوار را شاد می‌کند. اگر بخواهیم این جور عمل بکنیم و این صلاح و اصلاح را برای خودمان فراهم بکنیم، طبعاً نمی‌توانیم به عمل فردی اکتفا کنیم. در محیط جامعه، در محیط کشور، در محیط جهانی هم وظایفی هست که باید انجام بدهیم؛ این وظایف چه هستند؟ این همان چیزی است که نیاز دارد به بصیرت، نیاز دارد به معرفت، نیاز دارد به نگرش جهانی، نیاز دارد به روشن‌بینی؛ این آن چیزی است که شما جوان عزیز فعال امروز به آن موظفید (بیانات فرمانده کل قوا در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین علیه السلام، ۱۳۹۶/۲/۲۰).

چنان‌که از این فرمایشات نیز برمی‌آید؛ منتظران حقیقی نه تنها امید به آینده داشته و آرمان مشترکی را در حوزه بینش و اعتقاد دنبال می‌کنند، بلکه در حوزه پویایی و فعالیت‌های اصلاحی نیز باید در یک جهت حرکت نمایند و ابتدا با خودسازی و سپس دگرسازی، جهان را به سوی یکی از مهم‌ترین شرایط ظهور حضرتش، یعنی آمادگی عمومی پیش ببرند چرا که هدف موعود منجی، نجات بخشی کل بشریت است و قطعاً بایستی زمینه‌های ابتدایی آن در عرصه جهانی شکل گرفته باشد.

### ۳. تلاش و مجاهدت در راه نابودی ظلم

یکی دیگر از مراتبی که فرد منتظر بایستی به آن نائل شود، تلاش و جدیت در راه مبارزه با

ظلم و نابودی باطل است، در حقیقت اگر مفهوم انتظار به درستی فهمیده شود، معلوم می‌گردد بین انتظار موعود و ظلم‌ستیزی و ریشه‌کنی فساد از زمین، ملازمه هست و روایات فراوانی که فضیلت انتظار و مقام منتظران را بیان می‌کند، این تصویر زیبا را ارائه کرده است. در پرتو انتظار موعود، حرکت‌های اصلاحی در جهت مبارزه با باطل شکل می‌گیرد و به برکت آن، حیات انسانی، مفهوم و جایگاه الهی خود را پیدا می‌کند و بشر را به سوی اهداف والای انسانی و الهی به پیش می‌برد.

بر این اساس، انتظار حقیقی همواره در طول تاریخ، جنبش‌آفرین، سرچشمه قیام و مقاومت و ایثار و حرکت بوده است، نقطه شکوفایی و اوج این تلاش و مجاهدت در راه مبارزه با ظلم و ستم، در عصر پیروزی انقلاب اسلامی ایران نمودار گشت که دوران تاریک و پراز ظلم و فساد رژیم پهلوی را از صفحه تاریخ محو نمود و آگاهی علما و عموم شیعیان، زمینه را برای ظهور و بروز آثار و پیام‌های اصلی انتظار فراهم ساخت و آن عبارت بود از: عدم پذیرش نظام فاسد حکومتی، عدم تحمل ظلم و ستم فراوان و دین‌ستیزی آشکار و تشکیل حکومت دینی در راستای تعمیق بخشی به اندیشه مهدویت.

و این مبارزه با ظلم، نه تنها وظیفه هر مسلمان منتظری نسبت به سرزمین خود است بلکه منتظر حقیقی براساس روایات و مجموعه آموزه‌های دینی، خود را نسبت به مظلومین در سرزمین‌های دیگر نیز مسئول دانسته و به یاری آنها با دست و زبان می‌شتابد و اجازه تسلط شیاطین دوران را بر مسلمین نمی‌دهد. این‌که استعمار سال‌ها تلاش نموده تا این باور اشتباه به قضا و قدر و پذیرش ظلم را در جوامع مظلوم جا بیاندازد تا فرصت مبارزه با باطل و ظلم را از آنها بگیرد، منطبق بر هیچ مجموعه صحیحی از روایات معتبر نیست (مصباح یزدی، ۱۳۸۶ ش: ۸۹-۹۱) و بلکه از مجموعه روایات انتظار و مهدویت برمی‌آید که ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الصلوة، حلقه‌ای از حلقات مبارزه با ظلم است که به پیروزی نهایی اهل حق منتهی می‌گردد و سهیم بودن هر فرد به این است که آن فرد عملاً در گروه حق باشد که امامان و رهبران معصوم الهی به طور صریح با ارائه تصویری مناسب از انتظار، روی برداشت صحیح از این مفهوم تأکید داشته و انتظار را از مقوله عمل برشمرده‌اند (رضوانی، ۱۳۹۶ ش: ۸۶). پس انتظار منجی، منشأ خمودگی و رکود جوامع اسلامی نیست و عدم تحقق آن تا امروز، موجب دل‌سردی و یأس نمی‌شود. زیرا در روایات متعددی بیان شده است که دوران غیبت، دوره امتحان و آزمایش مردم است. باید تلاش کرد تا با تقویت باورها و اعتقادات در مقابل سختی‌های زمان غیبت، و در مقابل ظلم و باطل، مقاومت کرد تا آمادگی حقیقی برای ظهور حضرتش فراهم گردد. در

حقیقت منتظر حقیقی متأسی به امام خویش است که قرن‌ها و عصرها در برابر حوادث کوبنده استوار و امیدوار ایستاده و می‌فرماید:

... لأن الله معنا ولا فاقه بنا إلى غيره والحق معنا فلن يوحشنا من قعد عنا (طوسی، ۱۴۲۵ق: ج ۱، ۲۸۵؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق: ج ۲، ۴۶۶)؛  
چون خدا با ماست، نیازی به دیگری نیست، حقانیت با ماست و کناره‌گیری عده‌ای از ما هرگز سبب وحشت ما نخواهد شد.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در همین رابطه و در باب فلسفه حرکت و جهاد حسینی فرمودند: این‌که در مقابله با حرکت انحرافی فوق‌العاده خطرناک آن روز، امام حسین علیه السلام می‌ایستد، این می‌شود یک درس، که خود آن بزرگوار هم همین را تکرار کردند؛ یعنی کار خودشان را به دستور اسلام مستند کردند: «ان رسول الله قال: من رأى سلطانا جائرا مستحلاً لحرمات الله ناكثاً لعهد الله مخالفاً لسنة رسول الله يعمل في عباد الله بالاثم والعدوان فلم يغيّر عليه بفعل ولا قول كان حقاً على الله ان يدخله مدخله (مجلسی، بی تا: ج ۴۴، ۳۸۱) حضرت این را بیان کردند (بیانات رهبری در دیدار با فرماندهان سپاه پاسداران، ۱۳/۴/۱۳۹۰).

ایشان دین را مشوق مبارزه با باطل دانسته و معتقدند:

دین، پیروان خود را از تسلیم شدن در مقابل ظلم منع میکند، به مقابله با ظالم تشویق می‌کند؛ عدالت و آزادی و معنویت و پیشرفت را به زندگی انسان‌ها پیشنهاد می‌کند (بیانات رهبری در اجتماع بزرگ مردم قم، ۲۷/۷/۱۳۸۹).

و در پرتو همین نگاه آموزه‌های دینی ناب در مکتب تشیع است که استقامت در راه مبارزه با ظلم و باطل به پیروانش الهام گشته و پایانی بیروزمندانانه بر این مجاهدت وعده داده می‌شود: نابود کردن بنای ظلم در سطح جهان، نه فقط ممکن است، بلکه حتمی است زیرا وقتی ملتی معتقد است نقشه ظالمانه و شیطانی امروز در کل عالم قابل تغییر است، آن ملت امید و شجاعت می‌یابد و احساس می‌کند که نظم ظالمانه جهانی، قابل زوال است و ابدی نیست؛ می‌شود با آن مبارزه و در مقابل آن ایستادگی کرد (بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت عید نیمه شعبان ۳/۷/۱۳۸۱).

بنابراین یکی از کارکردهای مهم انتظار فرج، شکل‌گیری نوعی حرکت جهانی در جهت مبارزه با ظلم به هدف آزادی‌خواهی و تحقق عدالت به گستره جهان است و مشارکتی در حد همه انسان‌ها و جوامع بشری می‌طلبد.

#### ۴. تشکیل حکومت اسلامی

نظر به این که تحقق حکومت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف، بایستی با مقدمات و زمینه‌سازی‌هایی صورت گیرد، بنابراین منتظران حقیقی باید ابتدا تحولی در خود و جامعه خویش ایجاد نمایند، که یکی از مراتب این تحول در قالب خودسازی و دگرسازی اخلاقی و معنوی، بیان شد. اما علاوه بر این، تغییر جامعه با ایجاد ساختار و نظامی اسلامی و الهی نیز یکی از مراتب انتظار و ایجاد بستری برای ظهور آن حضرت است، که منتظران را وامی دارد که به پا خاسته، حکومتی تشکیل دهند تا این حکومت زمینه‌ای گردد برای اتحاد و همدلی مؤمنین در راستای حمایت و یاری حکومت جهانی مهدوی، که بحمدالله این مرتبه در قالب انقلابی چون انقلاب اسلامی ایران تحقق یافته و علیرغم نقاط قوت و ضعفی که هر انقلابی داشته، توانسته با تحقق بخش زیادی از آرمان‌های خود، بعد از ۴۰ سال، الگو و نمونه بسیار خوبی برای صدور انقلاب اسلامی در سطح جهان باشد.

امام خمینی رحمته الله علیه که خود بانی این انقلاب و حکومت ارزشمند و شکوهمند بوده‌اند و به همین جهت توانستند سبب تحول و تغییر نگرش و اقدام و عمل نسبت به مقوله انتظار باشند، در این باره می‌فرمایند:

انقلاب مردم ایران، نقطه شروع انقلاب بزرگ جهان اسلام به پرچم‌داری حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه الشریف است (موسوی خمینی، ۱۳۷۸ ش: ج ۲۱، ۳۲۷).

ما همه انتظار فرج داریم و باید در این انتظار خدمت کنیم. انتظار قدرت اسلام است و ما باید کوشش کنیم تا قدرت اسلام در عالم تحقق پیدا کند و مقدمات آن شاءالله تهیه شود (همان: ج ۷، ۲۵۵).

و در جایی دیگر بیان می‌دارند:

ما با خواست خدا دست تجاوز و ستم همه ستمگران را در کشورهای اسلامی می‌شکنیم و با صدور انقلاب مان که در حقیقت صدور اسلام راستین و بیان احکام محمدی است، به سیطره و ظلم جهان خواران خاتمه می‌دهیم و با یاری خدا برای ظهور منجی و مصلح کل و امامت مطلقه حق، امام زمان هموار می‌کنیم (همان: ج ۲۰، ۱۱۸).

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای نیز یکی از مراتب و کارکردهای مهم انتظار در جامعه را همین حکومت اسلامی دانسته و می‌فرماید:

ما ملتی منتظر هستیم، ملتی که به امید پیشرفت و موفقیت اقدام و تلاش و انقلاب

کرد و موفق شد (بیانات رهبری در دیدار با اعضای مجلس خبرگان، ۱۳۶۹/۱۲/۱).

پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و بنای بلند آوازه نظام اسلامی بود که ایران را به پایگاه مستحکمی برای اندیشه حاکمیت و تمدن اسلامی تبدیل کرد (بیانات رهبری در دیدار با رئیس جمهور اکواردو و هیأت همراه، ۱۳۸۷/۹/۱۷).

در فرمایشی دیگر محور و رمز این پیروزی را در پرتو اعتقاد به اصل انتظار دانسته و قائلند: وقتی ملت ما قبل از پیروزی انقلاب به مبارزات مشغول بودند، احساس شان این بود که در جهت پیشرفت به سمت آرمان بشریت حرکت می‌کنند، بعد از پیروزی انقلاب هم احساس ملت ایران این است که هر حرکت و هر اقدامی، هر مبارزه‌ای که کردیم و هر رنجی که تحمل نمودیم، در جهت مقصودی است که میان آحاد بشر و همه اهل معرفت مشترک است (بیانات رهبری در دیدار با مهمانان خارجی شرکت‌کننده در مراسم بزرگداشت دهه فجر، ۱۳۷۱/۱۱/۱۸).

معظم له در رابطه با اهمیت و پاسداشت این حکومت که جلوه‌ای از حکومت نهایی الله بر روی کره زمین است، معتقدند:

حکومتی که امروز در دست شما مردم است، آرزوی هزارساله مومنان بالله بوده است. امامان همه در این خط حرکت کرده‌اند که حاکمیت خدا را، حاکمیت قانون الهی را بر جامعه‌ها حکومت دهند... آنچه را که دارید، قدر بدانید تا ان شاء الله این حکومت به حکومت حضرت ولی عصر مهدی موعود، صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه الشریف منتهی بشود (بیانات مقام معظم رهبری درباره زندگی سیاسی مبارزاتی ائمه، ۱۳۹۰ ش: ۴۱۵).

در حقیقت توجه به این کارکرد مهم، همان مطلب مهمی است که در بحث از دورویکرد متفاوت و مقابل به مقوله انتظار گذشت، که صاحبان نظریه انتظار منفعلا نه آن را برنتافته و قائل بر دست روی دست گذاشتن و چشم به راهی محض تا رسیدن به ظهور منجی و حاکم حقیقی هستند در حالی که براساس فرمایشات رهبری، برقراری حکومت زمینه‌ساز از مهم‌ترین وظایف منتظران حقیقی است و بدون وجود چنین حکومتی که می‌تواند الگوی مناسبی در جهت فهم و بینش و بصیرت نسبت به دوران حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف باشد و امید به آینده‌ای روشن را در دل‌ها زنده نماید، یکی از شرایط ظهور آن حضرت یعنی آمادگی عمومی فراهم نمی‌گردد.

## ۵. انتظار فرج نهایی

همان طور که هر یک از خصوصیات برجسته اخلاقی دارای نقطه نهایی و کمال هستند،

انتظار فرج نیز این چنین است و بالاترین مرتبه در انتظار فرج؛ انتظار رفع تمام گرفتاری‌ها از جهان اسلام است، انتظار آمدن کسی است که اسلام را عزت مند ساخته و دین را احیا می‌کند. در واقع می‌توان گفت که چون بیشترین غم انسان‌ها به خاطر فقدان دین و یا عدم اعتنا به تعالیم آن در جامعه است و این مشکل اساسی تنها با ظهور امام مهدی علیه السلام برطرف می‌شود و انتظار ظهور حضرت به عنوان منجی عالم بشریت مهم‌ترین فرجی است که انسان می‌تواند در انتظارش به سر ببرد و به همین سبب ارزش این انتظار آن قدر والا است که امام صادق علیه السلام درباره آن فرمود:

اگر کسی که منتظر حضرت است از دنیا برود و حضرت بعد از او قیام کند اجر او همانند اجر کسی است که زمان او را درک کرده، پس بکوشید و منتظر باشید، گوارا باد بر شما ای یاران مورد لطف خدا (مجلسی، بی تا: ج ۵۲، ۱۴۰).

مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی) درباره این مرتبه از انتظار فرج بیانات بسیار ارزشمندی دارند:

انتظار فرج، انتظار دست قاهر قدرتمند الهی ملکوتی است که باید بیاید و با کمک همین انسان‌ها سیطره ظلم را از بین ببرد و حق را غالب کند و عدل را در زندگی مردم حاکم کند و پرچم توحید را بلند کند؛ انسان‌ها را بنده واقعی خدا بکند. باید برای این کار آماده بود (بیانات رهبری در دیدار با اقشار مختلف مردم در نیمه شعبان، ۱۳۸۷/۵/۲۷).

و یا می‌فرمایند:

انتظار یعنی دائم در حال آماده باش باشیم... اگر امام شما که مأمور به ایجاد عدالت و استقرار عدالت در کل جهان است، امروز ظهور بکند، باید من و شما آماده باشیم. این آماده باش خیلی مهم است؛ انتظار به این معنا است (بیانات فرمانده کل قوا در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین علیه السلام، ۱۳۹۶/۲/۲۰).

زندگی اصلی بشر از دوران ظهور آغاز می‌شود، بشریت دارد همین‌طور این راه را طی می‌کند تا به اتوبان برسد؛ این اتوبان، دوران مهدویت است، دوران ظهور حضرت مهدی علیه السلام است. این جور نیست که وقتی به آن جا رسیدیم، یک حرکت دفعی انجام بگیرد و بعد هم تمام بشود؛ نه، آن جا یک مسیر است. در واقع باید گفت زندگی اصلی بشر و حیات مطلوب بشر از آن جا آغاز می‌شود و بشریت تازه می‌افتد در راهی که این راه یک صراط مستقیم است و او را به مقصد آفرینش می‌رساند؛ بشریت را می‌رساند، نه آحادی از بشریت را، نه افراد را، مجموعه‌ها را می‌رساند (بیانات رهبری

در بازدید از نمایشگاه تولیدات علمی و پژوهشی مؤسسه دارالحدیث در آستانه نیمه شعبان، (۱۳۹۳/۳/۲۱).

معظم‌له بر این حرکت و تلاش در راستای نیل به فرج‌نهایی در افق جهانی توام با وسعت نظر، متذکر گشته و در اشاره به گره‌ها و تنگناهای متعدد مردم تشنه عدالت و نجات در کل دنیا می‌فرماید:

امروز کار انسانیت در گره‌های سخت، پیچیده و گره خورده است. امروز فرهنگ مادی، به زور به انسان‌ها تحمیل شده است؛ این یک گره است... شما ملت انقلابی مسلمان باید با حرکت منظم خود در تداوم انقلاب اسلامی به فرج جهانی انسانیت نزدیک بشوید و شما باید به سوی ظهور مهدی موعود و انقلاب‌نهایی اسلامی بشریت که سطح عالم را خواهد گرفت و همه این گره‌ها را باز خواهد کرد، قدم به قدم خودتان نزدیک بشوید و بشریت را نزدیک کنید. این است انتظار فرج (بیانات مقام معظم رهبری درباره زندگی سیاسی مبارزاتی ائمه، ۱۳۹۰ ش: ۴۱۴-۴۱۵).

بنابراین منتظران باید بکوشند تا هم خود و هم دیگران را برای این مرتبه متعالی فرج که آیات و روایات متعدد و محکمی دال بر آن است، آماده سازند و این آخرین حلقه از حلقه‌های انتظار حقیقی و بالاترین مرحله و مرتبه از مراتب ظهور آن حضرت است که با دست‌ان پر توان حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه محقق خواهد شد. و قطعاً این مرحله در نهایت کارکردگرایی مثبت خود در عرصه‌های مختلف تکامل و بالندگی بشر در دنیا بوده و گستره آن از شرق تا غرب دنیا خواهد بود که امام باقر علیه السلام طبق فرمایشی به آن اشاره فرموده‌اند:

و يبلغ سلطانه المشرق والمغرب (اربی، ۱۳۸۱ ش: ج ۲، ۵۳۴).

و چنان‌که از فرمایشات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) نیز روشن گشت، جهت نائل گشتن به این مرحله مهم، اهتمام به مراحل قبل توام با طی نمودن آنها جزو ضروریاتی است که بایستی مدنظر قرار بگیرد.

### نتیجه‌گیری

یکی از ارزشمندترین و جامع‌ترین تفکراتی که از جنبه‌های مختلف به تبیین صحیح انتظار فرج با رویکرد مراحل مختلف و کارکردگرایی آن پرداخته است، دیدگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) است که از مجموع بیانات ایشان در باب انتظار فرج می‌توان به این رسید که انتظار فرج دارای مراتبی تشکیکی است که فرد و جامعه منتظر بنا به حد توان و



ظرفیت خویش بایستی در راستای نیل و وصول به این مراتب همت گمارد. از پائین‌ترین مرتبه انتظار که ایجاد انگیزه و امید در شخص منتظر هست که خود بسیار ارزشمند بوده و مقام معظم رهبری بارها به اهمیت انگیزه و روح امیدواری در جامعه و به خصوص جوانان تکیه داشته‌اند و از جمله در بیانیه گام دوم انقلاب با تأکید زیاد به آن توصیه نموده‌اند، تا گام‌ها و مراتب بعدی از جمله خودسازی و دگرسازی، مبارزه با ظلم و باطل و راضی نبودن به وضع موجود در عرصه جهانی، برقراری حکومت نمونه، الگو و زمینه‌ساز که با انقلاب اسلامی ایران به جهانیان ارائه شد تا آخرین مرحله که حکومت عدل منجی موعود است که هریک از این مراحل انسان را به سعی و مجاهدت در مسیر ظهور فرا می‌خواند و کارکردهایی را برای فرد و جامعه ایجاد می‌کند و برخلاف آنچه که در تصور غالبی منتظران وجود دارد که انتظار را تنها در نگاه به ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف خلاصه می‌کنند، معظم له، نه منحصرأً، بلکه بالاترین مرتبه را، انتظار تشکیل حکومت عدل جهانی به دستان مبارک و باکفایت آن امام همام می‌دانند که در سایه آن همه انسان‌های مظلوم و به تعبیر قرآن مستضعفان زمین به نجات و عدالت دست می‌یابند.

بنابراین مرتبه نهایی انتظار، ما را بی‌نیاز از مراتب پائین‌تر نساخته و منتظران بایستی مرحله به مرحله در راه تحقق فرج نهایی قدم بردارند و از هیچ کوششی در این راه فروگذار ننمایند که هریک از این گام‌ها و مراتب، خود فرج و گشایشی است.

## منابع

صحیفه سجادیه

۱. ابن بابویه، علی بن حسین (۱۴۰۴ق)، *الامامه و تبصرة من الحیره*، قم: مدرسة الامام المهدي عجل الله تعالی فرجه الشریف.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸ق)، *عیون اخبار الرضا عجل الله تعالی فرجه الشریف*، تهران: نشر جهان.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۸ق)، *لسان العرب*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴. اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱ق)، *کشف الغمه فی معرفة الاثمه*، تبریز: مکتبه بنی هاشمی.
۵. امینی، ابراهیم (۱۳۸۸ش)، *داگستر جهان*، قم: شفق.
۶. انصاری، محمد علی (۱۳۸۶ش)، *دولت موعود*، مشهد: بیان هدایت نور.
۷. برقی، احمد بن محمد (۱۳۷۰ق)، *محاسن*، قم: دارالکتب الاسلامیه.
۸. بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع بزرگ مردم قم، ۱۳۸۹/۷/۲۷.

۹. بیانات مقام معظم رهبری در بازدید از نمایشگاه دستاوردهای علمی پژوهشی مؤسسه دارالحدیث، ۱۳۹۳/۳/۲۱.
۱۰. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای مجلس خبرگان، ۱۳۶۹/۱۲/۱.
۱۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اقشار مختلف مردم در روز نیمه شعبان، ۱۳۸۷/۵/۲۷.
۱۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اقشار مختلف مردم در روز نیمه شعبان، ۱۳۸۱/۷/۳۰.
۱۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اقشار مختلف مردم، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱.
۱۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اقشار مختلف مردم، ۱۳۷۶/۹/۲۵.
۱۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با رئیس جمهور اکواردو و هیأت همراه، ۱۳۸۷/۹/۱۷.
۱۶. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با فرماندهان سپاه پاسداران، ۱۳۹۰/۴/۱۳.
۱۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مهمانان خارجی شرکت کننده در مراسم بزرگداشت دهه فجر، ۱۳۷۱/۱۱/۱۸.
۱۸. بیانات مقام معظم رهبری درباره زندگی سیاسی مبارزاتی ائمه معصومین (علیهم السلام) (۱۳۹۰ش)، *انسان ۲۵ ساله*، تهران: مؤسسه ایمان جهادی.
۱۹. بیانات مقام معظم رهبری (فرماندهی کل قوا) در مراسم دانش آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (علیه السلام)، ۱۳۹۶/۲/۲۰.
۲۰. ترمذی، محمد بن عیسی (بی تا)، *سنن ترمذی*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۱. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۷ش)، *امام مهدی (علیه السلام) موجود موعود*، قم: اسراء.
۲۲. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۶ق)، *وسائل الشیعه فی تحصیل مسائل الشرعیه*، قم: مؤسسه آل البیت.
۲۳. حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ق)، *تحف العقول عن آل الرسول*، قم: جامعه مدرسین.
۲۴. حکیمی، محمدرضا (۱۳۷۱ش)، *عصر زندگی*، مشهد: هاتف.
۲۵. خامنه ای، سید علی (۱۳۹۷ش)، *بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی*.
۲۶. خسروپناه، عبدالحسین و جمعی از پژوهشگران (۱۴۰۰ش)، *منظومه فکری آیت الله العظمی خامنه ای*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۲۷. خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق)، العین، محقق: مهدی مخزومی، قم: مؤسسه دارالهجره.
۲۸. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳ش)، لغت نامه، تهران: دانشگاه تهران.
۲۹. راجی، سید محمدحسین؛ خاتمی، سیدمحمد رضا (۱۳۹۸ش)، گام تمدن ساز (بسط بیانیه گام دوم انقلاب)، قم: نشر معارف.
۳۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق)، مفردات الفاظ قرآن، دمشق: دارالقلم.
۳۱. رضوانی، علی اصغر (۱۳۹۶ش)، موعودشناسی و پاسخ به شبهات، قم: کتاب جمکران.
۳۲. سلیمان، کامل (۱۹۹۱م)، یوم الخلاص فی ظل القائم المهدي علیه السلام، تهران: انصارالحسین.
۳۳. سلیمیان، خدامراد (۱۳۸۰ش)، فرهنگ نامه مهدویت، تهران: بنیاد فرهنگی مهدی موعود.
۳۴. صدر، سید محمدباقر (۱۴۱۷ق)، بحث حول المهدي علیه السلام، بیروت: الغدیر.
۳۵. صدر، سیدمحمدباقر (۱۳۹۸ق)، امام مهدی حماسه‌ای از نور، تهران: مؤسسه الامام المهدي علیه السلام.
۳۶. طباطبایی، سیدمصطفی (۱۳۸۵ش)، فرهنگ نوین، تهران: اسلامیه.
۳۷. طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ق)، احتجاج، مشهد: نشر المرتضی.
۳۸. طریحی، فخرالدین (۱۴۰۳ق)، مجمع البحرین، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۹. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۲۵ق)، کتاب الغیبه، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
۴۰. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، محقق: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۴۱. گولد، جولیس؛ ویلیام، کولب (۱۳۷۶ش)، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه: زاهدی و همکاران، تهران: مازیار.
۴۲. مالوف، لوییس (۱۳۷۲ش)، منجد الطلاب، ترجمه: محمد بندریگی، تهران: انتشارات اسلامی.
۴۳. مجلسی، محمدباقر (بی تا)، بحار الانوار، بیروت: الوفاء.
۴۴. محسنی، منوچهر (۱۳۸۳ش)، مقدمات جامعه شناسی، تهران: نشر دوران.
۴۵. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۶ش)، آفتاب ولایت، قم: مؤسسه امام خمینی رحمته الله علیه.
۴۶. مصطفوی، حسن (۱۳۸۵ش)، التحقیق فی کلمات القرآن، تهران: نشر آثار علامه مصطفوی.
۴۷. مطهری، مرتضی (۱۳۷۳ش)، قیام و انقلاب مهدي علیه السلام، قم: صدرا.

۴۸. مظفر، محمدرضا (۱۳۸۰ش)، *عقاید الامامیه*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴۹. معین، محمد (۱۳۷۱ش)، *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۵۰. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰ش)، *حکومت جهانی مهدی*، قم: نسل جوان.
۵۱. موسوی اصفهانی، سید محمد تقی (۱۳۷۹ش)، *مکیال المکارم*، ترجمه: سیدمهدی حائری قزوینی، بی‌جا: انتشارات بدر.
۵۲. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۳ش)، *ولایت فقیه*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله علیه.
۵۳. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸ش)، *صحیفه نور*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله علیه.
۵۴. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ق)، *الغیبه*، تهران: مکتبه الصدوق.
۵۵. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای: [khamenei.ir](http://khamenei.ir).





پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی  
پرتال جامع علوم انسانی